

9. Полунин А. В. Свободное субъективное отмеривание как метод исследования восприятия времени / А. В. Полунин // Сучасна психологія в ціннісному вимірі : матеріали Третіх Костюківських читань : у 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С. 77–78.
10. Мироненко Г. В. Динаміка уявлень реципієнтів відеопродукції про тривалість одиниці часу / Г. В. Мироненко // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8, ч. 8. – С. 162–170.

© Мироненко Г. В.

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ

Н. І. Левус, м. Львів

Розглядаються чинники, які зумовлюють формування та розвиток компонентів соціально-комунікативної компетентності як системи внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії з іншими людьми в міжособистісних стосунках. Ідеться про комунікативні навички, уміння залагоджувати складні соціальні ситуації, знаходити альтернативні варіанти поведінки та емоційно адекватно на них реагувати. У фокусі дослідження – молоді люди віком від 21 до 28 років, які активно вибудовують своє особисте та соціальне життя, налагоджують соціальні контакти як у професійній, так і особистій сфері.

Ключові слова: соціальна компетентність, комунікативна компетентність, соціальні емоції, соціальні якості, соціальна сміливість.

Рассматриваются факторы, обуславливающие формирование и развитие компонентов социально-коммуникативной компетентности как системы внутренних ресурсов эффективного взаимодействия с другими людьми в межличностных отношениях. Речь идет о коммуникативных навыках, умении разрешать сложные социальные ситуации, находить альтернативные варианты поведения и эмоционально адекватно на них реагировать. В фокусе исследования – молодые люди в возрасте от 21 до 28 лет, активно выстраивающие свою личную и социальную жизнь, налаживающие социальные контакты как в профессиональной, так и личной сфере.

Ключевые слова: социальная компетентность, коммуникативная компетентность, социальные эмоции, социальные качества, социальная смелость.

Factors which predetermine the forming and development of components of socially communicative competence as systems of internal resources of the effective co-operating with other people in interpersonal relations are consider in the article. There are communicative skills, abilities to decide dif-

ficult social situations, find the alternative variants of conduct and adequate emotional reactions. In focus of research are young people who actively line up the personal and social life, organize social contacts both in professional, and to the private sphere.

Key words: social competence, communicative competence, social emotions, social qualities, social boldness.

Проблема. Упродовж усього життя людина як істота соціальна стикається з потребою бути серед людей, взаємодіяти з ними, тобто належати до системи міжособистісних відносин. Для цього їй необхідно володіти навичками *соціальної компетентності*, яка формується в ході засвоєння дитиною систем спілкування та через долучення її до суспільної діяльності. Соціальна компетентність є складним і різностороннім явищем. Тут і вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, і спроможність правильно визначати особистісні риси та емоційні стани інших людей, і здатність вибирати адекватні способи поведінки з ними та реалізовувати ці способи в процесі взаємодії.

У 70-х роках ХХ ст. означилася тенденція до зміни теоретико-методологічних орієнтацій у науці. Перш за все це торкнулося перегляду однієї з найфундаментальніших ідей соціалізації – ідеї адаптації індивіда до існуючої соціальної реальності. Тепер у визначенні соціалізації на перший план виступає ідея про те, що в процесі соціалізації індивід все більше прагне до самореалізації та самоутвердження, а це передбачає активне, творче начало. Відтак пасивне пристосування людини поступається активному становленню особистості, якій притаманна розвинена соціальна компетентність [1–7]. Разом з тим в умовах різких соціальних змін великі вимоги висувуються до швидкого засвоєння нових соціальних знань і вмінь, розширення соціальної компетентності. Очевидно, що перші, від кого змін чекають найбільше, – це молодь. Саме ці міркування зумовили актуальність нашого дослідження і вибір його теми.

Мета статті: визначити чинники, які зумовлюють формування і розвиток компонентів соціально-комунікативної компетентності, таких як навички взаємодії, вміння залагоджувати складні соціальні ситуації, знаходити альтернативні варіанти поведінки та емоційно адекватно на них реагувати.

Перші дослідження соціальної компетентності стосувалися здебільшого ефективності взаємодії із середовищем. Так, наприклад, у М. Вайта натрапляємо на тлумачення соціальної компетентності як здатності організму ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем (див. [8, с. 239]), а у Голдфріда і Д'Зурілли – як міри ефективності та адекватності, якою людина здатна реагувати на різноманітні

проблемні життєві ситуації (див. [9, с. 16]). Дальші дослідження стосувалися використання певних методів, особистих ресурсів і навіть ресурсів інших людей для досягнення соціального успіху. Серед них стоїть і визначення Форда щодо досягнення реальних цілей в особливому соціальному контексті з використанням для цього відповідних методів і маючи за результат позитивний розвиток [там само, с. 17]. Або ще одне визначення Вотерса і Строуфа, яке стосується здатності використовувати особистісні ресурси і ресурси навколишнього середовища для благополучного розвитку (див. [10, с. 396]). Дійшло навіть до “успішного використання та розуміння інших людей”, як в Опенхеймера [там само, с. 396].

У наш час соціальна компетентність набуває більш гуманістичного звучання. Зокрема, К. Х. Рубін, Л. Роуз-Креснор визначають це поняття як здатність досягати особистих цілей у процесі взаємодії з іншими людьми, постійно підтримуючи з ними гарні стосунки в будь-який час і в будь-якому місці [там само, с. 397].

Узагальнене, всеохопне визначення соціальної компетентності міститься в книзі В. М. Куніциної та її колег “Міжособистісне спілкування”: “Соціальна компетентність – це система знань про соціальну дійсність і про себе, система складних соціальних умінь та навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, які дають змогу швидко та адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи кон’юнктуру, що склалася; діючи за принципом “тут, зараз і найкращим чином”, використовувати максимум можливим з обставин, що склалася” [11, с. 480].

Разом із поняттям “соціальна компетентність” у психологічній літературі трапляються терміни “соціально-психологічна компетентність” і “комунікативна компетентність”. Соціально-психологічна компетентність часто подається як міжособистісна орієнтація, уявлення про різноманітність соціальних ролей і способів взаємодії; уміння розв’язувати міжособистісні проблеми; вироблені сценарії поведінки у складних, конфліктних ситуаціях. Л. А. Петровська, Л. А. Лепіхова розглядають соціально-психологічну компетентність як комплекс когнітивних здібностей особистості, спрямованих на пізнання партнерів по спілкуванню та психологічних особливостей процесу комунікації в цілому [12; 13].

Натомість під комунікативною компетентністю дослідники розуміють: володіння складними комунікативними навичками і вміннями; орієнтацію в комунікативних засобах; засвоєння певних рольових репертуарів [11, с. 481]. Є. І. Мельник до проявів комунікативної компетентності відносить уміння людини організувати “міжособистісний простір” у процесі спілкування з людьми [14].

Деякі дослідники співвідносять поняття “соціальна компетентність” і “комунікативна компетентність”, вважаючи їх близькими і взаємодоповнювальними. Принаймні неможливо заперечити той факт, що рівень комунікативної компетентності значною мірою впливає на рівень соціальної компетентності особистості. В. М. Куніцина розглядає комунікативну компетентність як підвид соціальної [11, с. 481]. А Ю. М. Ємельянов у тлумаченні комунікативної компетентності вживає багато параметрів, що стосуються радше соціальної компетентності: “Комунікативна компетентність – це здатність людини брати на себе та виконувати різні соціальні ролі; уміння людини адаптуватися в різних ситуаціях, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування. Базовою основою формування комунікативної компетентності є соціальний інтелект” (цит. за: [15, с. 63]).

Ми спробували поєднати ці терміни під спільною назвою “соціально-комунікативна компетентність”. Цей термін трапляється в працях Р. В. Овчарової, основні положення яких було практично втілено під час розроблення опитувальника під такою ж назвою [16]. Соціально-комунікативну компетентність дослідниця розглядає як здатність індивіда ефективно взаємодіяти з іншими людьми в системі міжособистісних стосунків. Базуючись на тому, що перешкодами у спілкуванні, які знижують його ефективність, є соціально-комунікативна незграбність, нетерпимість до невизначеності, надмірний конформізм, підвищене прагнення до переваги над іншими людьми, переважання мотивації уникнення невдач і низький поріг до блокування потреб, прагнень і бажань, Овчарова виділяє схожі параметричні показники.

Узагальнюючи розглянуті вище підходи, можна говорити про певну структуру комунікативної компетентності, а отже, про такі її складові [11; 17]:

- готовність до контактів з іншими людьми;
- здатність налагоджувати і підтримувати необхідні контакти з людьми;
- уміння змінювати глибину і коло спілкування;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших;
- прагнення розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню;
- розвиненість уявлень про різноманітність соціальних ролей і способів взаємодії;
- володіння знаннями, уміннями і навичками конструктивного спілкування;

- уміння розв'язувати міжособистісні проблеми;
- опанування внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій.

Отже, соціально-комунікативна компетентність являє собою складний феномен, що містить як складові мотиви, настановлення, знання, уміння та навички.

У фокусі нашого дослідження, спрямованого на з'ясування чинників формування і розвитку соціально-комунікативної компетентності, опинилися молоді люди віком від 21 до 28 років, які активно вибудовують своє особисте та соціальне життя, налагоджують соціальні контакти як у професійній, так і особистій сфері. У дослідженні взяли участь 105 осіб, серед них 57 – жіночої статі і 48 – чоловічої. За характером діяльності і спрямованістю нашу групу випробуваних можна вважати однорідною, що сприяло високому ступеню достовірності отриманих результатів та досягненню поставленої в дослідженні мети.

Припускаємо, що серед чинників соціально-комунікативної компетентності сучасної молоді визначальне місце належить певним особистісним рисам (соціальним якостям) та схильності до певних емоційних проявів (соціальних емоцій).

У своєму дослідженні ми скористалися такими методиками: “Опитувальник соціально-комунікативної компетентності” Р. В. Овчарової (СКК), “Анкета самооцінки соціально-психологічної компетентності” Л. А. Лепіхової, “Опитувальник структури темпераменту” В. М. Русалова, “Багатофакторний особистісний опитувальник” Р. Б. Кеттелла, а також графічна методика “Кактус” М. А. Панфілової.

У результаті дослідження за п'ятьма методиками було отримано 38 показників, 11 з яких стосуються соціально-комунікативної компетентності, 25 – особистісних, емоційних та поведінкових проявів. Отримані результати аналізувалися за допомогою кількісних і якісних математичних методів. Було застосовано розподіл випробуваних на групи за допомогою кластерного аналізу, з'ясовано їхні відмінності за допомогою порівняльного аналізу за t-критерієм Стьюдента і критерієм Шеффе, а також проведено факторний та кореляційний аналіз отриманих даних.

За результатами кластерного аналізу випробуваних було розподілено на три підгрупи. Дальший порівняльний і факторний аналіз показав, що ознакою поділу були показники, що стосуються соціально-комунікативної компетентності. (Сюди увійшли всі показники опитувальника Р. В. Овчарової, анкети Л. А. Лепіхової та опитувальника В. М. Русалова).

До *першої* групи було віднесено респондентів, у яких **високі показники соціально-комунікативної компетентності (СКК)** за опитувальником Овчарової, соціально-психологічної компетентності

за анкетною Лепіхової, а також соціальної ергічності, соціальної пластичності та соціального темпу за опитувальником Русалова.

Друга група вирізняється середніми значеннями цих показників.

Натомість у представників *третьої* групи **низький рівень соціально-комунікативної компетентності**, зате вищі порівняно з двома попередніми групами показники соціальної емоційності, соціально-комунікативної некомпетентності, конформності; респонденти цієї групи прагнуть уникати по змозі невдач та проявляють фрустраційну нетолерантність (рис. 1).

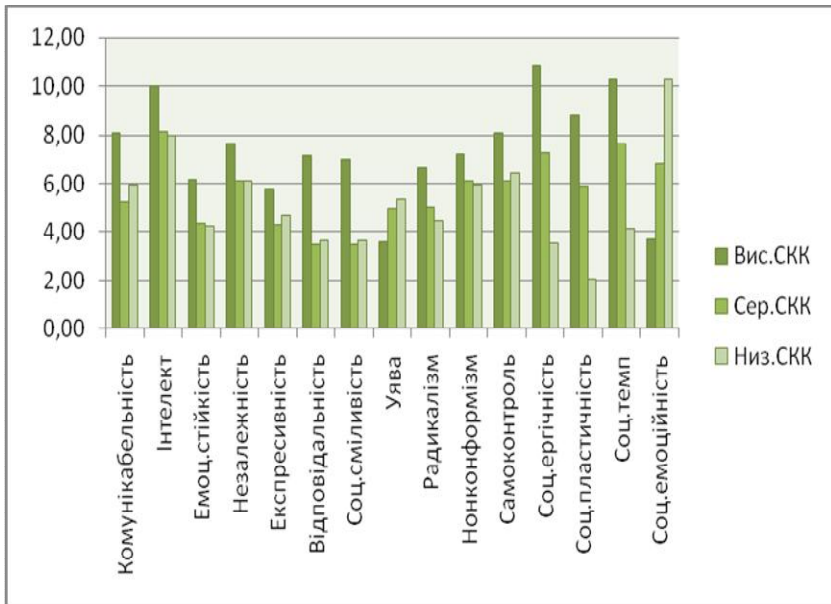

Рис. 1. Особистісні показники у групах з високою, середньою і низькою соціально-комунікативною компетентністю

Цікавим виявилось те, що показник, який, на думку Овчарової, свідчить про недостатню соціально-комунікативну компетентність, дав високі результати не для третьої, а для першої групи. Цим показником виявилось підвищене прагнення до статусного зростання. Очевидно, що конкурентні стосунки, які склалися в сучасному суспільстві, сприяють формуванню такої якості. Саме прагнення зробити кар'єру є для молодих людей рушієм у розбудові своїх соціальних контактів.

У виокремлених групах спостерігаються також певні **відмінності за особистісними та емоційними параметрами**. Так, молодь з високими показниками соціально-комунікативної компетентності вирізняється практичністю та добросовісністю. Такі люди орієнтуються на зовнішню реальність і дотримуються загальноприйнятих норм. Натомість у групах із середнім та низьким рівнями соціально-комунікативної компетентності цей показник статистично достовірно нижчий. Такі особи з розвинутою уявою більше орієнтовані на свій внутрішній світ. Випробувані з вищим рівнем СКК мають також вищі оцінки за особистісним показником “В” з тесту Кеттелла, що свідчить про абстрактність мислення, кмітливість, швидку научуваність. Тут, на нашу думку, існує певний зв’язок з рівнем вербальної культури та ерудованістю. Суттєво вищі у представників цієї групи і показники комунікабельності, емоційної стійкості, домінантності, експресивності, соціальної сміливості, активності, готовності мати справу з незнайомими обставинами та людьми. Спостерігається усвідомлене дотримання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні мети, точність, відповідальність, ділова спрямованість.

У представників другої і третьої груп, де СКК є статистично достовірно нижчою, описані особистісні показники теж значно нижчі.

Разом з тим за результатами проєктивної методики “Кактус”, яка дає змогу виявити певні поведінкові тенденції в емоційному плані, було з’ясовано, що в молодих людей з вищою соціально-комунікативною компетентністю більшою мірою проявляється егоцентризм, що поєднується з наполегливістю в досягненні мети і нонконформізмом. За результатами цієї ж методики встановлено, що особи з низьким рівнем СКК невпевнені в собі та у власних силах, а також тривожні, вирізняються підвищеною чутливістю до загрози. Очевидно, що ці якості негативно позначаються на ситуаціях соціальної взаємодії, а особливо на налагодженні міжособистісних контактів.

Розгляньмо результати кореляційного аналізу, який допоміг нам більш чітко визначити структуру і чинники соціально-комунікативної компетентності (рис. 2). З переліку особистісних чинників тесту Кеттелла особливо помітно впливають на соціальні показники вісім: інтелект, емоційна стійкість, незалежність, відповідальність, соціальна сміливість, дипломатичність, радикалізм, нонконформізм. Серед показників тесту “Кактус” найбільшу роль у міжособистісній взаємодії наших випробуваних відіграють егоцентризм і демонстративність.

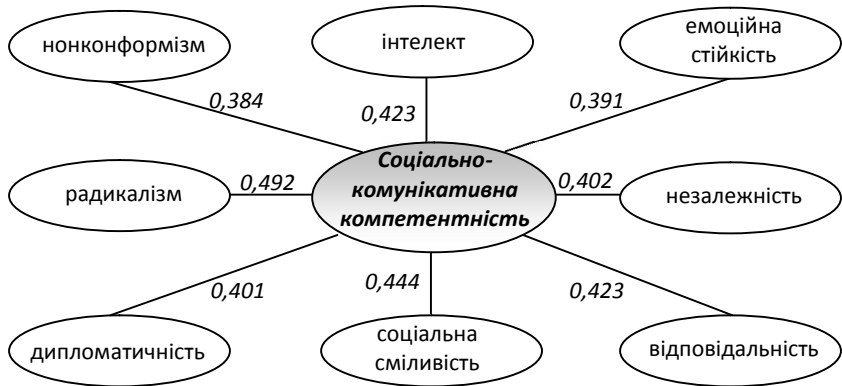

Рис. 2. Кореляція особистісних чинників із показником соціально-комунікативної компетентності ($r_{кр}=0,254$ при $0,01$ р-ні знач.)

Суттєво корелюють із параметрами тесту соціально-комунікативної компетентності показники опитувальника структури темпераменту Русалова. При цьому соціальна ергічність, соціальна пластичність і соціальний темп впливають на СКК позитивно, а соціальна емоційність – негативно. Тобто чинниками соціально-комунікативної компетентності є високий рівень потреби в соціальних контактах, спрямованість на засвоєння соціальних форм діяльності, прагнення до лідерства, легкість перенесення уваги в процесі спілкування з однієї людини на іншу, схильність до різноманітності комунікативних програм і готових форм соціального контакту, низька чутливість до невдач у спілкуванні і до оцінок оточення.

Отже, з огляду на результати дослідження чинники соціально-комунікативної компетентності молоді можна поділити на позитивні і негативні (табл.).

Висновки. Соціально-комунікативна компетентність – це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії з іншими людьми в міжособистісних стосунках, а саме: позицій спілкування, ролей, настановлень, знань, умінь та навичок. Крім особистісних особливостей, компонентами соціально-комунікативної компетентності є особливості пізнавальних процесів та емоційної сфери.

Результати дослідження показали, що до найбільш суттєвих *особистісних* чинників соціально-комунікативної компетентності належать кмітливість, гнучкість поведінки, проникливість, наполегливість, відповідальність та активність, до *емоційних* чинників – соціальна сміливість (на противагу чутливості до оцінок оточення); почуття

впевненості, розкутості в соціальних ситуаціях; емоційна стійкість і зрілість.

Таблиця

Формування і розвиток соціально-комунікативної компетентності молоді

Чинники	
позитивні (сприятливий вплив)	негативні (несприятливий вплив)
кмітливість, пластичність, гнучкість	ригідність, конформність
наполегливість, активність, ініціативність	байдужість, пасивність
відповідальність, обов'язковість	безвідповідальність, неорганізованість
товариськість, дипломатичність	замкнутість, прямолінійність
природність, невимушеність	нереалістичність, нерішучість
емоційна врівноваженість	емоційна неврівноваженість, тривожність
соціальна сміливість	емоційна чутливість, сором'язливість

Соціально-комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки в процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, зокрема за посередництвом літератури, театру, кіно, завдяки яким людина отримує інформацію про особливості комунікативних ситуацій та ситуацій міжособистісної взаємодії, а також способи їх вирішення.

Ефективне спілкування завжди передбачає спонтанний і творчий процес, тому ефективне спілкування – це спілкування, що розвиває. Саме аналіз чинників соціально-комунікативної компетентності дає змогу виявити проблеми обґрунтування критеріїв ефективного спілкування та адекватності вибору форм спілкування в ситуації міжособистісної взаємодії.

Література

1. *Habermas J.* Toward a theory of communicative competence / J. Habermas // *Recent Sociology.* – New York : Macmillan, 1970. – P. 117–156.
2. *Delia J. G.* Social Psychology, Competency, and Individual Differences in Communicative Action / Jesse G. Delia // *Journal of Language and Social Psychology.* – 1983. – Vol. 2. – № 2-3-4. – P. 207–218.
3. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 257 с.
4. *Булка Н. І.* Креативність і соціальна компетентність / Н. І. Булка // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2001. – № 10. – С. 46–49.

5. Байков Ю. Н. Диагностика социальной компетентности. Результаты апробации диагностического комплекса / Ю. Н. Байков, Д. Е. Егоров // Журнал прикладной психологии. – 2002. – № 6. – С. 12–24.
6. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя : сутність і шляхи формування) / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. – К. : Главник, 2005. – 111 с.
7. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність / А. К. Мудрик // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 4–6.
8. Андреева Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолва, Л. А. Петровская. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 288 с.
9. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність : поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горянська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 71–74.
10. Рубин К. Х. Решение межличностной проблемы и социальная компетентность в поведении детей / К. Х. Рубин, Л. Роуз-Крэспор // Межличностное общение / сост. и общ. ред. Н. В. Казариновой, В. М. Погольши. – СПб. : Питер, 2001. – С. 396–450.
11. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2002. – 554 с.
12. Петровская Л. А. Коммуникативность в общении / Л. А. Петровская. – М. : Наука, 1989. – 216 с.
13. Лепіхова Л. А. Вибір і соціально-психологічна компетентність / Л. А. Лепіхова // Особистісний вибір : психологія відчаю та надії / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Міленіум, 2005. – С. 80–109.
14. Мельник Е. И. Содержание коммуникативной компетентности педагога Е. И. Мельник // Психология и школа. – 2004. – № 4. – С. 37.
15. Кобзарь Т. Л. К проблеме коммуникативной компетентности школьного психолога / Т. Л. Кобзарь // Журнал практического психолога. – 1999. – № 1. – С. 62–66.
16. Овчарова Р. В. Опросник социально-коммуникативной компетентности / Р. В. Овчарова // Технологии работы школьного психолога с педагогическим коллективом / Р. В. Овчарова. – Курган : Изд-во Курган. гос. ун-та, 2006. – С. 156–161.
17. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растяльников. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1990. – 104 с.

© Левус Н. І.